

Aan drie soorten niet-schriftelijke kenbronnen is telkens één opstel gewijd: aan toponymische (R. Rentenaar, 'Betekenis en verbreiding van de naam Pampus', 429-443); topografische (G. van Herwijnen, 'Historische stedenatlas van Nederland', 445-457) en (stads)archeologische. Het verslag van H. Sarfatij, 'Tristan op vrijersvoeten? Een bijzonder versieringsmotief op Laat-Middeleeuws schoeisel uit de Lage Landen' (371-400) wijst op een populariteit van de Tristan-legende in het Herfsttij (ook aan doopnamen zou kunnen worden gedacht) die de bewaarde literaire overlevering nauwelijks zou laten vermoeden. Een door W. Th. de Boer samengestelde bibliografie van de gehuldigde (461 -471 ) besluit dit waardige afscheidsgeschenk, een boek dat velen nog vaak zullen raadplegen. Het is daarom wel jammer dat het geen register heeft.

A. G. Jongkees

M. K. E. Gottschalk, *De Vier Ambachten en het Land van Saaftinge in de middeleeuwen. Een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost Zeeuws-Vlaanderen ca.* (Sociaal-geografische studies XV; Assen: Van Gorcum, 1984, xxiv + 590 blz., f150,-, ISBN 90 232 2039 0).

De bronnen voor de menselijke bedrijvigheid ten aanzien van de grond zijn voor wat de middeleeuwen betreft over het algemeen schaars. Wanneer een abdij, klooster of kapittel belangen had in een bepaalde streek, weten wij aanzienlijk meer, dank zij een beter bewaard gebleven administratie dan in het geval van goederen van leken. Er zijn weinig gebieden in de Nederlanden, waar de geestelijke instellingen zo massaal voet aan de grond gekregen hebben als in de Vier Ambachten en als wij daar nog bijvoegen dat van de onderhavige Vlaamse abdijen en kloosters meestal rijke archieven bewaard zijn gebleven, dan vraagt men zich af, waarom de historische geografie van deze streek — in grote trekken samenvallend met het huidige Oost Zeeuws-Vlaanderen — niet eerder onderwerp is geweest van een omvattende en intensieve studie. Wel dient daar als tweede vraag op te volgen of het resultaat dan het werk, dat nu door mevrouw Gottschalk is geleverd, in kwaliteit zou hebben benaderd of geëvenaard. Wie was beter voor deze studie geëquipeerd dan zij, die een aantal jaren geleden het aangrenzende en verwante gebied van West Zeeuws-Vlaanderen had bestudeerd en vervolgens de middeleeuwse stormvloed in het algemeen, die juist in de Vier Ambachten zulke grote gevolgen hebben gehad en zulke diepe sporen hebben getrokken? Sporen, die waarneembaar zijn in het werk van Gottschalk. Het voordeel dat het ongekend rijke schriftelijke bronnenmateriaal haar bood, ging gepaard met een nadeel, dat vooral voor de historisch-geograaf zwaar weegt: zij miste de grond en het landschap zelf als bron. De natuurlijke en later ook kunstmatige inundaties hebben het middeleeuwse landschap van Oost Zeeuws-Vlaanderen zo goed als vernietigd. Dikke kleilagen, andere verkavelingsvormen, nieuwe tracés van dijken, watergangen en wegen ontnemen het zicht op de middeleeuwse situatie en vertroebelen of vervagen het scherpe beeld, dat de historisch-geograaf aan de schriftelijke bronnen meent te kunnen ontleen. Vooral bij de verwerking van de gegevens, bij de compositie van het boek, moet dit frustrerend zijn geweest. Bijna nergens kon vanuit het huidige kaartbeeld worden gewerkt, wat de historisch-geograaf juist zo graag doet.

De historicus is wellicht geneigd aan dit bezwaar minder zwaar te tillen en voor hem zij daarom verzekerd dat hier een intensieve en uitstekende bronnenstudie voor ons ligt, waarbij onuitgegeven en vaak niet eerder gebruikte teksten de hoofdmoot vormen, zodat bijna alle gegevens nieuw lijken te zijn. De auteur schetst uitvoerig de massale grondschenkings van de kant van de Vlaamse graven, adel en burgers, de vestiging van *curtes* en *grangie* door abdijen en kloosters, de bedijkingen en herdijkingen van polders en de twee soorten van grondexploitatie: de landbouw en de turfuitbating. Vooral de uiteenzettingen over het laatste aspect verrijken onze kennis over dit onderwerp zeer. Er zullen maar weinig streken zijn geweest waar reeds in de dertiende eeuw de moeren zo stelselmatig werden geëxploiteerd als in de Vier Ambachten, met strookuitzettingen vanuit 'voorhoofden' of door middel van putten. Grafelijk gebleven moeren werden verkocht ofwel verpacht *per scattinche* of *per last*, sinds het begin van de veertiende eeuw door de moermeester, die aanvankelijk ook watergraaf was en als zodanig waakte over de gevolgen van het moeren voor de waterstaat. Het is overigens duidelijk dat de systematische verlaging van de bodem door het moeren gedurende eeuwen de kwetsbaarheid van de Vier Ambachten ten opzichte van de vloedten uiteindelijk sterk heeft vergroot. De economische bloei, die de turfuitbating bracht, heeft zijn tol ruimschoots opgeëist.

De bedijking en cultivering van het land, hetzij voor de landbouw hetzij voor de turfuitbating, gaf het aanzien aan instellingen van waterstaats-organisatorische aard ten behoeve van de waterlozing en de waterkering. De auteur wijdt er uitvoerig aandacht aan in zoverre ze nieuw zijn en een uitzondering vormen op het oude principe dat de waterstaatstaak wordt uitgeoefend in ambachtsverband. De ambachten zelf en hun scala van taken blijven wat in het vage. De rechterlijk-bestuurlijke organisatie wordt niet dan zijdelings aangeroerd. Zo vernemen wij op bladzijde 47 dat het gouwgeding werd afgeschaft, maar over het eerder functioneren ervan worden wij niet op de hoogte gebracht. Duidelijk is dat de auteur zich hier strikt houdt aan het historisch-geografisch uitgangspunt, maar waar haar uitweidingen over de economie veel verduidelijken over de turfuitbating en de opkomst en het verval van de aanwezige steden, zo had wat ruimere aandacht voor de bestuurlijke instellingen en vooral voor de geografische aspecten daarvan, misschien wat meer achtergrondinformatie kunnen verschaffen.

Over die achtergrond, die zich vormde in de tijd dat de bronnen nog niet zo rijkelijk vloeien, is de auteur erg summier. Het ontstaan van de ambachten, de verhouding ambacht-parochie-dorp, een zekere mate van eenheid van het geheel der ambachten — waarom juist die vier? —, die zich manifesteert in plenaire zittingen van schepenen etcetera, al deze zaken blijven voorzien van een vraagteken, maar geven ons de zekerheid dat er veel gebeurd moet zijn vóór de Vier Ambachten in een oorkonde uit 1200 als zodanig naar buiten treden. Bij dit laatste vragen wij ons trouwens af of de *villas que ministeria dicuntur*, die Giselbrecht van Bergen in zijn kroniek op het jaar 1191, samen met de *insulas marinas in quibus insulis comes Hollandensis participât* omschrijft als *feoda imperii* van de Vlaamse graaf, niet als eerste vermelding van de Vier Ambachten mogen gelden (ed. Vanderkindere, 263). De Vier Ambachten en Saaftinge vormden in de late middeleeuwen het achterland van Gent en deelden op afstand in de bloei en de rampen, die deze stad ten deel vielen. Dit was wel min of meer bekend, maar de auteur is erin geslaagd dit met veel bewijzen aan te tonen. Des te verrassender, zeker voor de schrijver van deze recensie, is het te vernemen dat in een eerder stadium dit gebied niets anders was dan

een aanhangsel van Zuid-Beveland. Tot 838 heeft het er zelfs aan vast gezeten en ook eeuwen daarna was de invloed van dit Zeeuwse eiland er nog sterk. Wij menen dat hetgeen de auteur opmerkt over het ontstaan van de Honte — dat wil zeggen het oostelijk deel van de huidige Wester-Schelde —, tussen het moment van de stichting van het diocees Utrecht (waartoe de Vier Ambachten kerkelijk behoorden) en het tijdstip waarop de kasselrij van Gent werd ingericht (waaronder dit gebied wereldlijk ressorteerde) de nevelen rond dit bestuursdualisme grotendeels heeft doen opklaren.

De studie van mevrouw Gottschalk, die een verrijking betekent voor de geschiedenis van het Nederlandse kustgebied, is uitgegeven in de degelijke vorm, die wij van Van Gorcum gewend zijn.

C. Dekker

J. P. de Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording in de Verenigde Oostindische Compagnie* (Werken uitgegeven door de vereeniging Het Nederlandsch economisch-historisch archief XVII; Leiden: Martinus Nijhoff, 1984, xiv + 95 blz. met bijlagen, f 115,-, ISBN 90 247 2108 3).

Historische belangstelling van een gepensioneerde accountant en aanmoediging door het toenmalig hoofd van de eerste afdeling van het ARA, M. A. P. Meilink-Roelofs, hebben geleid tot een boek dat het cijfermateriaal over de financiële geschiedenis van de VOC voor een ieder gemakkelijk bereikbaar maakt.

Het werk bevat een beschrijving van de boekhouding van de VOC in Nederland en in Azië, gecombineerd met een historisch overzicht van de bedrijfseconomische opkomst en neergang van de compagnie. Vervolgens zijn veertien bijlagen opgenomen waarin de belangrijkste gegevens over de financiële geschiedenis zijn verwerkt.

Allereerst neemt de schrijver het bedrijf in Nederland onder de loep. De beschrijving van de manier van boekhouden wordt middels een voorbeeld helder toegelicht. Hij benadert de boekhouding echter alsof het die van een modern bedrijf betreft. Zo spreekt hij over een 'balans' als hij de 'staat' (een overzicht van de bezittingen en schulden, waarop bijvoorbeeld het aandelenkapitaal ontbreekt) bedoelt. Hij leidt dan ook uit het aanwezig zijn van journaal en grootboek af dat de compagnie een dubbele boekhouding voerde, terwijl Mansvelt in zijn dissertatie over de boekhouding van de VOC duidelijk heeft aangetoond dat het bijhouden van mutaties in het kapitaal (de essentie van dubbel boekhouden) niet gebeurde, wat de schrijver elders zelf ook constateert. Zijn visie op de dividendpolitiek van de Heren XVII in de achttiende eeuw komt ook daaruit voort: De Korte noemt deze 'onvoorzichtig en onverantwoord' (75). Hij gaat dan echter voorbij aan het feit dat de VOC door haar structuur (namelijk de compagnie) voor haar financiering was aangewezen op kortlopend krediet en de dividenden dienden om de kredietwaardigheid overeind te houden. Deze benadering leidt echter ook tot het berekenen van de zogenaamde bedrijfsresultaten, waardoor voor het eerst duidelijk winst en verlies zowel in Nederland als in Azië bepaald kunnen worden (bijlagen 11 en 13).

De uiteenzetting over de Indische boekhouding en de veranderingen in de waarde van de munt aldaar zijn helder. Sinds 1660 werden de Indische boeken in 'licht geld' gehouden, waarbij de ducaton (de rekenmunt) gerekend werd 97 1/2 stuiver waard te